

THE KULELI CASE IN THE OTTOMAN TURKISH EMPIRE

Khasan N. Isomov

Master's student

National University of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Kuleli case, Sultan Mahmud II, Tanzimat decree, Sultan Abdulmajid, Mustafa Reshit Pasha, Young Turks, Ferik, Special Devon, New Ottomans

Abstract: This article discusses the "Kuleli case" that took place in the Ottoman Turkish Empire in the middle of the 19th century, and it is highlighted that this case is one of the roots of the Young Turks movement.

Received: 10.02.23

Accepted: 12.02.23

Published: 14.02.23

USMONLI TURK IMPERIYASIDA "KULELI ISHI" VOQEASI

Hasan N. Isomov

Magistratura talabasi

O'zbekiston Milliy universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: Kuleli ishi, Sulton Mahmud II, Tanzimat farmoni, Sulton Abdulmajid, Mustafo Reshit Posho, Yosh turklar, Ferik, Mahsus Devon, Yangi Usmonlilar

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oʻrtalarida Usmonli Turk imperiyasida boʻlib oʻtgan "Kuleli ishi" haqida fikrlar bayon etilgan boʻlib, bu ish Yosh turklar harakatining ildizlaridan biri ekanligi yoritib oʻtilgan.

ДЕЛО КУЛЕЛИ В ОСМАНСКОЙ ТУРЕЦКОЙ ИМПЕРИИ

Хасан Н. Исомов

магистрант

Национальный университет Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Дело Кулели, Султан Махмуд II, Указ Танзимата, Султан Абдулмаджид, Мустафа Решит-паша,

Аннотация: В данной статье рассматривается «дело Кулели», имевшее место в Османской Турецкой империи в середине XIX века, и подчеркивается, что это

KIRISH

Sulton Mahmud II olamdan o'tganida Tanzimat farmonini e'lon qilish masalasi kun tartibidagi mavzulardan biri bo'lib qoldi. U vafot etgach, farmonni e'lon qilish Sulton Abdulmejidga qoldi. Mustaf Reshit Posho o'sha davrda siyosiy arbob sifatida juda faol edi. Mustaf Reshit Posho inglizlar bilan yaqin aloqada bo'lgan, Tanzimat Fermanining e'lon qilinishi uchun katta kuch sarflagan siyosiy kuchlardan edi.

ASOSIY QISM

Sulton U Mahmud II o'limidan sal oldin posho Tanzimat Farmonini e'lon qilish uchun ko'p harakat qildi. O'sha davrda Mustaf Reshit Poshoga qarshi turgan muhim siyosiy kuchlardan biri Akif Posho edi. Akif Posho Tanzimat Farmoni mazmuniga ega bo'lgan farmonga sultonning vakolatlarini kamaytirib, vakolatlarini uchinchi shaxs foydasiga oshirishiga qarshi chiqdi. Sulton Mahmud II ning o'limi bilan taxtga kichikroq sulton Abdulmejid o'tirdi. Yosh sultonning tajribasizligi tajribali davlat arbobi Mustaf Reshit Poshoga keng manevr maydoni yaratdi. Katta professional tajribaga ega bo'lgan Pasha bu manevr maydonidan juda yaxshi foydalangan. Mustaf Reshit Poshoning shiddatli sa'y- harakatlari mahsulotga aylandi va uni Tanzimat Farmoni tashqi ishlar vaziri bo'lgan Mustaf Reshit Posho yozdi va o'qidi. Tanzimat fermani sultonning podshohligi deb e'lon qilindi. Mustaf Reshit Poshoning xizmat qilgan ishiga borishini osonlashtirgan hiyla va professional tajribasi oldida Sulton Abdulmajidning soddaligi sultonning posho tomonidan manipulyatsiyasi natijalarga olib keldi. Poshoning sultonga ta'siri shunchalik kuchli ediki, Usmonlilar saltanatining so'nggi yilnomachilaridan biri Abdurahmon Sherefning eslatmalarida "Sulton Mejid bir kuni saroy devorlariga boshini urib, Allohga Reshit poshoda qutqaring deb yolvorgan holda topildi". Sultonning bunday munosabatining manbai uning zaif va kuchsiz xarakterga ega ekanligida emas. Shiddatli davrning hozirgi sharoitida sulton juda manevrli edi. Hududning katta qismi Mustaf Reshit Posho tomonidan bosib olingan Mahmud II davrida (1808-1839) Usmonlilar imperiyasida jadal modernizatsiya ishlari boshlandi. Modernizatsiya bilan armiyani kuchaytirish va davlatning markaziy nazoratini kuchaytirish maqsad qilingan. Sulton Abdulmejid davriga kelib, bu modernizatsiya jarayoni ancha murakkablashgan bo'lsa-da, modernist islohotchi boshqaruvni kuchaytirish uchun zarur bo'lgan vakolat byurokratiyaga qoldirildi. Sulton Mahmud davrida islohot mexanizmi yaratilib, Mustaf Reshit Posho kabi islohotchi vazirlar himoyaga olindi.

Bu vaziyatlarning Usmonli imperiyasi uchun ijobiy va salbiy tomonlari bor edi. Islohotchi nozirlarni himoya qilish jadal modernizatsiyaga yo'l ochish uchun puxta o'ylangan strategiya bo'lsa-da, ikkinchi tomondan, siyosatdagi muxolifat kanalini to'g'ridan- to'g'ri yopish, hech qanday filtrlashsiz, to'liq baholanmasdan amalga oshirilgan yangiliklarga sabab bo'ldi. Usmonli

modernizatsiyasida islohotchi vazirlar muxolif partiyalarning zo‘ravonligiga duchor bo‘lib, doimiy vazminlik holatida harakat qildilar. Islohotchi nazoratchilarni himoya qilish siyosati bunday zo‘ravonlik harakatlarini oldini oldi va modernizatsiya jarayonini tezlashtirdi. Biroq, shu bilan birga, muxolifatni tomoshabin maqomiga qo‘yganidek, muxolifat fikrini butunlay o‘chirdi va o‘ziga xos o‘zini tuta bilish vazifasini o‘tagan muxolif tomon qisman yo‘q qilindi, bu har qanday tur uchun juda xavflidir. Islohotchi vazirlarning cheklanishi, ko‘chirilishi va zo‘ravonlik bilan tahdid qilish holati. Bu Abdulhamidning Konstitutsiyaviy Assambleyani yopishi kabi tarixiy voqealarga olib keldi. Bunday zaminda modernizatsiya jarayonini tezda yakunlashni istagan Usmonlilar, islohotchi vazirlarni himoya qilish uchun yechim topdilar. Shuning uchun ham “Tanzimat farmoni” avvalgi davr tanqidi bilan boshlanadi. “Tanzimat farmani”ning eng yorqin ifodalaridan biri bu davlatning kadrlar resurslari yetarli bo‘lishi va bu resurslardan oqilona foydalanilsa, besh- o‘n yil ichida ko‘zlangan rivojlanish darajasiga erishilishiga umid qilishdir.

Usmonlilar imperiyasida Tanzimat farmonidan keyin islohotlar farmoni e‘lon qilindi va modernizatsiya bo‘yicha ko‘plab qadamlar qo‘yildi, ammo yangiliklar hech qachon barcha segmentlarni qoniqtirmadi. Xususan, modernizatsiya yo‘lida e‘lon qilingan ikki farmon hech kimga ma‘qul kelmadi. Turli xil kuch markazlari shunchalik ko‘pki, ma‘naviyat boshliqlari mamnun emas edi, chunki maslahatlar va to‘lovlarni olish imkoniyatlari olib tashlandi. Protokol sifatida boshqa ozchiliklardan ustun bo‘lgan yunonlar, imtiyozlari ulardan tortib olingani uchun qanoatlantirmadi. “Islohot to‘g‘risida”gi farmonni o‘qish chog‘ida Patriarxatning Sinod kengashini tuzgan patriarxlar va metropolitanlar o‘z qayg‘ularini ochiq izhor qildilar. Shunday qilib, ba‘zi yunonlar; Ular: "Davlat bizni yahudiylar bilan birga olib ketdi. Biz Islomning ustunligiga qanoat qildik", dedilar. Biroq huquq berilgan musulmonlarning munosabati hayratlanarli darajada avvalgi farmonga qaraganda ancha qattiqroq edi. Musulmonlar o‘zlariga berilgan erkinlikni zamonning shartlari va me‘yorlaridan ko‘ra ko‘proq topdilar. Biroq musulmon bo‘lmaganlarga yangi huquq va imtiyozlar berilishi musulmonlar tomonidan ma‘qul kelmadi. Jamiyatdagi bu reaksiyalarning ba‘zilari, albatta, o‘zgarish azoblari va yengib bo‘lmaydigan voqealar bo‘lmagan, ammo farmonning maqsadi millatlarni birlashtirish bo‘lsa-da, aksincha, ixtiloflarni kuchaytirdi. Modernizatsiya jarayonida farmonlar olib kelgan yangiliklar juda ko‘p bo‘lsa-da, ular jamiyatda yaratgan notinchliklar ham xuddi shunday edi. Jamiyatdagi bu notinchliklarning har biri siyosat va siyosiy fikrlarga bevosita ta‘sir ko‘rsatdi. Shuning uchun ham modernizatsiya jarayonidagi voqealar va “Yosh turklar” harakatining vujudga kelish yo‘lidagi sotsiologik va ijtimoiy voqealar siyosiy fikrlarning ildizlarini tashkil etadi. “Kuleli ishi”ning asosi jamiyatdagi o‘zgarish jarayoni natijasida yuzaga kelgan notinchlikdir. Ozchiliklar, diniy masalalar va olib kirishga urinilgan tenglik tuzumining og‘riqlari ko‘plab ijtimoiy tarangliklarni keltirib chiqardi. Islohotlar farmoni hech kim din yoki mazhabni o‘zgartira olmasligini e‘lon qildi. Dinda majburlash yo‘qligi oyati karimalarda aniq ko‘rinib turibdi. Biroq amaldagi islom qonuni musulmon dinini tark

etsa va unga qaytmasa, o'lim jazosini nazarda tutadi. Ushbu qonun ustuvorligi yillar davomida xalqlarning ajralishiga yordam berdi. Chunki musulmon bo'lmagan kishi bilan turmush qurgan taqdirda ikki tarafdin biri dinini o'zgartirishga majbur bo'lib, musulmon kishi o'limga hukm qilingan. Musulmon bo'lmaganlar bu qonun ustuvorligidan juda noqulay edi. Islohot Farmoni esa murtadga beriladigan jazo haqida bayonot bermay, "Hech kim mazhabga kirishga majbur qilinmasa, hech kim o'zgartirishga majbur bo'lmaydi" degan bayonot bilan o'tgan. Musulmon bo'lmaganlar va musulmonlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar uchun yangi tartibga solinishi bildirilgan farmon, musulmon bo'lmaganlarning o'z sudlarida sudlanishiga yo'l ochdi. Bu holat jamoatchilikda katta xayolparastliklarni keltirib chiqardi, ammo bundan tashqari, davlatda huquqiy tizimning ikkiga bo'linishi oldindan aytib bo'lmaydigan hodisalarning boshlanishini anglatadi. Usmonli musulmonlarining bu farmonga nisbatan qattiq munosabati farmondan keyingi voqealarga olib keldi, chunki musulmonlar farmondan qariganliklarini his qilishgan. Jevdet Posho bu borada quyidagi ta'riflar berdi: "Ko'p qismimiz ota- bobolarimiz qonlari bilan g'alaba qozongan muqaddas milliy qonunimizni yo'qotdik. , shunday muqaddas huquqdan mahrum bo'ldi. Islom ahli bu kun yig'lamoq va motam tutadigan kun, deb ayta boshladilar. Jevdet Posho yangilik bilan birga islohotchi vazirlarni ham tanqid qildi. Aksincha, ko'p odamlar Ali va Fuat Poshsholarga katta bosim o'tkazdilar va shiddatli reaksiyalar ko'rsatdilar. Jevdet Posho Mustaf o Reshit Poshoga ishora qilib, hech bo'lmaganda asta- sekin yangilik qilganini, islohotchi davlat arboblarning xalqning nozikliklariga e'tibor bermay, xalqning nafratini qozonganini tushuntirdi. Qrim urushi Usmonli imperiyasining moliyaviy ahvoliga juda yomon ta'sir qildi. Qolaversa, Tanzimat davridagi amaliyotlar natijasida yuzaga kelgan g'ayrioddiy o'zgarishlar bilan Usmonli jamiyatini tashkil etuvchi muhim unsurlar bo'lib, norozilikni boshdan kechirdi. Usmonli imperiyasidagi modernizatsiya jarayonidagi voqealar doimo ko'p qirrali, murakkab va o'zaro bog'liq bo'lgan. Davlat byudjeti qattiq larzaga kelgan bir paytda byurokratiyada qarshilikka o'rin yo'q edi, islohotchi vazirlar esa xalqning, harbiylar va davlat xizmatchilarining himoya kafolati bilan birin- ketin innovatsiyalarni amalga oshirayotgan bir paytda o'zlari xohlagan mansab va lavozimlarga erisha olmay, davlat boshqaruvini isloh qilish g'oyasiga yoqmay qoldilar. Usmonli jamiyatidan tortib siyosatigacha, saroyidan diniy va siyosiy aktyorlarigacha har jihatdan zilzilalar markazida. Kuleli voqeasi barcha bu murakkab jarayonlar bir- biriga bog'langan muhitda sodir bo'ldi. Kuleli ishining tarixiy ildizlari hali ham noaniq va voqea tarixchilar tomonidan to'liq izchil ilmiy dalillarga asoslanmagan. O'sha paytda, 1859 yil boshida Usmonli byurokratiyasi tarkibida yashirin jamiyat tashkil etilgan edi. Bu jamiyatning Kuleli ishida yashirin vazifasi borligi taxmin qilinadi. Ya'ni, Kuleli ishida ishtirok etgan ayblanuvchilarning so'zlaridan, hodisaning sababi Sulton Abdulmejidning ortiqcha sarf- xarajatlarining oldini olish bo'lgan degan xulosaga keldi. Boshqa tomondan, bu boshqaruvni yoqtirmaydigan askarlar va ulamo a'zolarini umumiy isloh qilishga qaratilgan ongli inqilob urinishi sifatida ham ko'riladi. "Kuleli

ishi”ning talqini ham tarixiy faktlarning xiralashganligi sababli tarixchilar orasida turlicha bo‘lib, ularni dalillar asosida aniqlash mumkin emas.

Vamberi va Engelxardt kabi ba'zi xorijiy yozuvchilar Kuleli ishini Konstitutsiyaviy monarxiya sari birinchi qadam sifatida izohlaydilar. Ammo Lutfiy afandi, keyinchalik Ahmet Mithat, Ahmet Rasim va Abdurahmon Sheref Bey kabi turk tarixchilari bu fikrga qo‘shilmaydilar. Shu nuqtai nazardan, masalani havoda qoldiradigan narsa, voqea yaratuvchilari o‘zlarining niyatlarini aniq tushuntira olmaydilar. Mamlakat boshqaruvini yoqtirmagan davlat xizmatchilarining sultonning harajatlarini kamaytirish maqsadida shunday katta tadbir tashkil qilishlari haqiqatdan ham qoniqarli tushuntirish emas. Mavzuni o‘rganayotgan tarixchilar esa, voqeani yaratgan xodimlarning murakkab tashkiliy tuzilishi tufayli noaniq natijalarga erishdilar. Shuning uchun ham yuqorida tilga olingan byurokratiyadagi maxfiy jamiyatning o‘rni ta’kidlanadi. Chunki o‘sha davrda Usmonli imperiyasi kollejlari va xalqaro siyosiy tashkilotlar nuqtai nazaridan zaif va suiiste’mollarga ochiq edi. Turli noaniqliklar ostida Kuleli voqeasi hali ham "Yosh turklar" harakatini keltirib chiqardi.

“Tanzimat islohotlariga munosabat bilan Sulton Abdulmejid saltanatiga barham berishni maqsad qilgan bu jamiyat Albaniya Jafer Dem Posho, Tophane muftiysi Bekir Afandi, Mayor Rasim Afandi, Ishlab chiqarish majlisi a'zosi Tophane kotiblari Orif Bey, Sulaymoniya shayxi Ahmet Afandi, Fotih madrasasi o‘qituvchilari Nasuhi Afandi, Hizargrat shayxi Feyzulloh Efendiy va Tophane maslahat tashkiloti a'zolari Abdulmejidga qarshi suiqaqd uyushtirdi. Hizargratlik Shayx Feyzulloh va Kutahyadan Shayx Ismoil kabi nufuzli shaxslar jamiyatga jalb qilindi. Ayni paytda yig‘ilishda vaziyatdan xabardor bo‘lgan Hasan Posho o‘zi qo‘mondonlik qilgan qo‘shinlardan inqilobchilargacha bo‘lgan tarafdorlari ham Orif bey tomonidan jamiyatga taklif qilingan. tekshirilgan. Posho tarafdor bo‘lib ko‘rinib, bu tashkilotga qo‘shildi va Orif Beydan ma’lumot oldi, Serasker Rizo Poshoga vaziyatni bildirdi va ayni paytda jamiyatni majlisga chaqirdi. Keyinchalik maxfiy jamiyat 1859- yil 14- sentabrda Kilich Ali Posho masjidida yig‘ilishgan paytda bosqinda ularning barchasini qo‘lga oldi. Jamiyatni oydinlashtirgan Hasan poshoni Ferik (general- mayor - general- leytenant) darajasiga ko‘tardilar, jinoyat ustida qo‘lga olingan suiqaqdchilar Chengel qishlog‘idagi Kuleli kazarmasiga joylashtirildi. Tergov va sud jarayoni shu yerda o‘tgani uchun voqea “Kuleli voqeasi” nomi bilan tarixga kirdi. Uyushma a'zolarining sudlanishi uchun Sadr vazir Mehmet Emin Ali Posho raisligida "Mahsus Devon" tashkil etildi va qabul qilingan qarorda birinchi darajali aybdor deb topilib, o‘lim jazosiga hukm qilindi.

XULOSA

Kuleli ishida faol rol o‘ynagan maxfiy jamiyat o‘z maqsadlariga erishmasdan oldin ochildi. Voqeaga aloqador shaxslar va jamiyat hibsga olinib, surgun qilindi. Shu sababdan bu yashirin jamiyat boshlagan harakatlar qisqa vaqt ichida so‘nib ketdi. Aynan nima maqsadda boshlanganini aniqlab bo‘lmasa- da, ma'muriyat tomonidan innovatsiyalar doirasida olib borilgan o‘zgarishlarni tanqid

qilish sifatida boshlangan bu voqea, Yangi Usmonlilar va Yosh Turklar kabi kelajakdagi shakllanishlarga ta'sir qildi. Ko'rinib turibdiki, Kuleli ishini to'g'ri talqin qilish juda qiyin. Davr sharoiti, harakat shtabining murakkab tuzilishi, iboralarning noaniqligi, tarix tadqiqotchilarining noaniq yondashuvlari kabi ko'p jihatlardan "Kuleli ishi"ni sharhlash juda qiyin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Saydam, A. (2002). Tanzimat devri reformlari. Türkler Ansiklopedisi (Cilt 12). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
2. Ömerci, O. (2010). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. Tarih Okulu Dergisi,
3. Mardin, Ş.z(1994). Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908. İstanbul: İletişim Yayınları
4. Akcan, E. (2015). İttihat ve Terakki Fırkasının paramiliter gençlik kuruluşları. Ankara: TTK Yayınlar